

REFERENCES:

1. Aliushyna N.O. (2013). *Psyhkholohichni mekhanizmy efektyvnoho upravlinskoho vplyvu [Psychological mechanisms of effective managerial influence]*. Kyiv : NADU [in Ukrainian].
2. Horbenko A.V. (2015). Jemocional'naja bezopasnost' obrazovatel'noj sredy u studentov gumanitarnogo VUza (bakalavrat i magistratura) [Emotional safety of the educational environment among students of the humanitarian university (bachelor and master)]. *Sovremennoe obrazovanie – Modern education*, 4, 36-91 [in Russian].
3. Kaliuzhnyi V.O. (2012). Eksplitsytnyy psyhkholohichnyy vplyv u subyekt-subyektnyy ta subyekt-obyektnyy v systemakh vidnosyn [Explicit psychological influence in subject-subject and subject-object in systems of relations]. *Psyhkholohichna khvylya: zbirnyk materialiv – Psychological Wave: A Collection of Materials*, 2, 47–50 [in Ukrainian].
4. Maslou A. (1999). *Samoaktualizirovannye ljudi: issledovanie psihologicheskogo zdorov'ja [Self-Acting People: A Study of Psychological Health]* Retrieved from: <http://medbookaide.ru/books/fold1002/book1401/p1.php> [in Russian].
5. Ovcharova R.F. (2017). *Psihologicheskaja fasilitacija raboty shkol'nogo uchitelja [Psychological facilitation of the work of the school teacher]*. Moscow [in Russian].
6. Pecherkina A.A. (2013). Psihologicheskie determinanty psihologicheskogo nasilija v obrazovatel'noj srede [Psychological determinants of psychological violence in the educational environment]. *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii -Teacher Education in Russia*, 122–125 [in Russian].
7. Psihologija obshhenija [Psychology of communication] (2011). *Jenciklopedicheskij slovar' – Encyclopedic Dictionary*. Moscow [in Russian].
8. Polosova L.B. (2014). Psihologicheskie prediktory razvitiya fenomena ingibicii – fasilitacii v pedagogicheskom obshhenii [Psychological predictors of the development of the phenomenon of inhibition – facilitation in pedagogical communication]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ekaterinburg [in Russian].
9. Panchenko T.L. (2016). *Psyhkholohichna bezpeka osvithnoho seredovyshcha: Visnyk psyhkholohichnoyi sluzhby [Psychological safety of the educational environment: Kyivshchyny Bulletin of the psychological service of Kyiv region]*. Kyiv: Bila Tserkva: KVNZ KOR “Akademiya neperernovoy osvity” [in Ukrainian].
10. Standarty i rekomendatsiyi shhodo zabezpechennya yakosti v Yevropeyskomu prostori vyshchoyi osvity (ESG) [Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG)] (2015). Kyiv : CS Ltd. [in Russian].
11. Harlanova Ju.V. (2013). Psihologicheskaja bezopasnost' obrazovatel'noj sredy VUza [Psychological safety of the educational environment of the university]. *Bezopasnost' obrazovatel'noj sredy: psihologicheskaja oценка i soprovozhdenie – Safety of the educational environment: psychological assessment and support*, 63–67 [in Russian].
12. The free dictionary by Farlex. URL: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/psychological+abuse> (Last accessed: 15.01.2020).

Стаття надійшла до редакції 05.03.2020.

The article was received 05 March 2020.

УДК 159.9.01

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-2-8>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕТНОПСИХОЛОГІЇ ТА МОРАЛІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Предко Денис Єрофейович,

кандидат філософських наук,

асистент кафедри загальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

denyspredko@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7760-6957>

Мета. Дослідження спрямоване на розкриття сутнісних особливостей взаємозв'язку етнопсихології та моралі як етнічно-моральної моделі формування окремої людини, так і певної спільноти, що передбачає послідовне вирішення таких задач: а) акцентувати увагу на різноманітних ракурсах взаємозв'язку зазначених феноменів; б) розкрити етнопсихологічні можливості моралі конкретного типу людини – українця.

Методи. Методологія дослідження ґрунтується на використанні культуролого-генетичного, структурно-системного, історико-порівняльного методів для виявлення сутнісних характеристик взаємозв'язку етнопсихології та моралі як специфічних складників як особистості, так і певної спільноти.

Результати. Виокремлено напрями взаємозв'язку етнопсихології та моралі в трьох «зрізах»: історичному (на фоні якого відбувається процес оформлення і розгортання їх змісту), соціально-психологічному (в якому охоплюється універсальність та унікальність етносу) та культурологічному (в якому функціонують архетипи як «загальні правила», що регулюють не форму, а напрям діяльності).

Висновки. Етнопсихологія, започаткувавшись як наука, що вивчає етнічні особливості психіки людей, засвідчила свої права на інтерпретацію такого феномена, як «народний дух», що витлумачувався, по-перше, як особливе системне утворення, в якому відображається психічна схожість індивідів, що належать до певного етносу; по-друге, як їх самосвідомість, певний спосіб рефлексування. У цьому контексті проблема «етнос-мораль» набуває прагматичного характеру як набуття особистістю рис, характерних для певного етносу, та їх впливу на її життєдіяльність і поведінку, так і усвідомлення етносом власних якостей та ідентифікація себе з певною спільнотою. Саме цей аспект допомагає зрозуміти, як людина набуває національних рис і самосвідомості під впливом різноманітних чинників, яким чином формується ментальність, її моральні настанови. Якщо зіставляти між собою етнопсихологію та мораль з точки зору їх смислоутворюючої функції, то можна сказати, що перша відповідає на запитання: «Що є основою життя того чи іншого етносу і як зберегти життя?». А друга, поглиблюючи смислові нюанси, відповідає на запитання про те, навіщо його зберігати й відтворювати.

Ключові слова: етнопсихологія, мораль, ментальність, душа народу, архетип, кордоцентризм, інтровертизм.

RELATIONSHIP OF ETHNOPSCHOLOGY AND MORALITY: METHODOLOGICAL ASPECTS

Predko Denys Yerofeiovych,

Candidate of Philosophy,

Assistant Professor of the Department of General Psychology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

denyspredko@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7760-6957>

Purpose. The purpose of the article is to reveal the essential features of the relationship between ethnopsychology and morality as an ethno-moral model of individual formation, as well as a certain community. This requires a solution of the following tasks: a) to emphasize the different aspects of the relationship of these phenomena; b) to reveal ethnopsychological possibilities of the morality of Ukrainians.

Methods. The methodology of the study is based on the use of cultural genetic, structural-systematic, comparative-historical methods for revealing the essential characteristics of the relationship between ethnopsychology and morality as specific components of both personality and a particular community.

Results. The directions of interconnection of ethnopsychology and morality in three “aspects” are found: historical (on the background of which the process of design and development of their content takes place), socio-psychological (in which the universality and uniqueness of ethnos are grasped) and cultural (in which archetypes function as “general” rules” regulating not the form but the direction of activity).

Conclusions. Ethno-psychology, beginning as a science that studies the ethnic features of the psyche of people, showed its rights to interpret such a phenomenon as “the national spirit”, that can be interpreted: first, as a special systematic formation, which reflects the mental similarity of individuals belonging to a particular ethnic group; second, as their self-awareness, a certain way of reflexion. In this context, the problem of “ethnos-morality” acquires a praxeological character as the acquisition of personality traits characteristic to a particular ethnic group and their influence on its life activity and behaviour, as well as the awareness of the ethnos of one’s own qualities and identification of oneself with a certain community. Such aspect helps to understand how a person acquires national traits and self-consciousness under the influence of various factors, how the mentality, its moral attitudes are formed. If we compare ethno-psychology and morality in terms of their meaning-forming functions, we can say that the first answers the question: “What is the basis of life of an ethnic group and how to preserve life?”. And, the second, deepening the semantic nuances, answers the question of why it should be saved and reproduced.

Key words: ethnopsychology, morality, mentality, soul of the people, archetype, cordocentrism, introvertism.

Вступ

Сьогоднішня антропологічна криза, ставлячи під загрозу буттєвість особи, спільноти та всього людства, все нагальніше вимагає актуалізації нових смислів людини, тих чинників, які б спроможні були забезпечити її «вбудованість» у соціальний світ, який, піддаючись різноманітним трансформаціям, усе більше виходить з-під її контролю і, «вислизаючи з рук», засвідчує необхідність у розкритті нових внутрішніх

параметрів самості людини відповідно до зміненої соціальної ситуації. Власне, ця проблема впирається у відкриття нових творчих потенцій людини, її універсальних та унікальних моральних можливостей, які, вирізняючись певною стійкістю, піддаються зміні, мінливості.

Деякі етноси відносно швидко і внутрішньо безболісно змінюють одні норми поведінки на інші; у деяких же на цьому ґрунті виникають особистісні трагедії.

Ця проблема важлива як з точки зору розуміння моральних особливостей людей, особливостей їх індивідуального розвитку, так і внутрішньоособистісних моральних конфліктів. Колись Іммануїл Кант (1965) вигукнув, що не перестає дивуватися двом речам – зорям на небі і моральності, моралі людства. Справді, моральні норми – це те, що активно регулює спілкування, соціальні відносини цілих етносів. Це те, без чого людство просто не змогло б існувати. Одні і ті ж соціетальні цінності і норми поведінки не просто отримують велике поширення в різних культурних середовищах. Вони вкорінюються в культурі народів і передаються від покоління до покоління. Міждержавні розходження в моральних орієнтаціях можуть не стільки відобразити відмінності, які глибоко осіли корінням у національні культурні традиції, скільки бути пов'язаними з особливостями законів і практики функціонування етнопсихологічних особливостей кожної країни. І отже, в різних суспільствах одні і ті ж установки в сфері моралі можуть бути і навіть мають бути поширені в різних варіаціях через відмінності в соціальних, економічних і політичних умовах. З іншого боку, ми є свідками прискорення глобалізації в сферах економіки, політики і культури. Глобалізація культури може значною мірою прискорити процес зменшення міжетнічних відмінностей у сфері моралі, оскільки веде до зміни інформаційних умов життєдіяльності кожного соціуму. Але ми маємо підкреслити, що культурна глобалізація не має на увазі обов'язкового одночасного і тотального зникнення відмінностей у моральних орієнтаціях представників різних народів. Взаємозв'язок етнопсихології та моралі відстежується у працях О. Губка, І. Данилюка, В. Летцева, Ю. Рождественського, В. Роменця, М. Чепи та ін. Однак значно менше робіт, присвячених їх взаємозв'язку в історичній генезі, де найбільш яскраво розкриваються їх сутнісні характеристики.

Мета дослідження – розкриття сутнісних особливостей взаємозв'язку етнопсихології та моралі як етнічно-моральної моделі формування окремої людини, так і певної спільноти, що передбачає послідовне вирішення таких задач: а) акцентувати увагу на різноманітних ракурсах взаємозв'язку зазначених феноменів; б) розкрити етнопсихологічні можливості моралі конкретного типу людини – українця. Тому й метою цієї статті є з'ясування етнопсихологічних аспектів дослідження феномена моралі.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Перш за все звернемо увагу на визначення феноменів «етнопсихологія» та

«мораль», позаяк саме поняття, з одного боку, є засобом впорядкованого мислення, а з іншого – в ньому синтезується досвід, накопичений людством. Починаючи з ХХ століття термін «етнопсихологія» широко починає входити в науковий обіг. Щоправда, смислове наповнення цього терміна мало дві функціональні специфікації – як етнологічна, яку в наші дні найчастіше називають психологічною антропологією, і як психологічна, яка зазвичай ідентифікується як порівняльно-культурна (або крос-культурна) психологія. Як справедливо відзначала М. Мід, навіть вирішуючи одні й ті ж проблеми, культуроантропологи і психологи підходили до них з різними мірками і різними концептуальними схемами (Мід, 1988). Вважаємо, що для того щоб збагнути сутність саме етнопсихології, її зв'язку з мораллю, варто використати сучасні поняття *etic* і *emic*, що утворені американським дослідником лінгвістики К. Пайком за аналогією з фонетикою, яка акцентує увагу на універсальну специфікацію звуків, тобто вивчає звуки, які наявні в усіх мовах, і фонемікою, що вивчає унікальні звуки, що притаманні лише для однієї мови. Надалі *emic* стали співвідносити з певним культурно-специфічним підходом, який прагне зрозуміти унікальність явища, а *etic* – універсалістський підхід, у якому виокремлювався феномен спільності, універсальності. Ці терміни вживаються і для позначення двох підходів в етнопсихології, що по-різному вивчають психологічні змінні, зумовлені культурою (Данилюк, 2010).

Гадаємо, що саме особливості культурно-специфічного підходу безпосередньо пов'язані з таким феноменом, як ментальність, в якому віддзеркалюються самотність світоглядних, моральних складників, що виражають саме історичну індивідуальність народу, етносу чи нації. Власне, ментальність як унікальна характеристика людини та соціуму, з одного боку, виявляється в соціально-психологічній, морально-етичній царинах, які піддаються певній артикуляції й концептуалізації, а з іншого – вона глибоко закорінена у глибинних сферах підсвідомого у вигляді архетипів, які мають здатність до оприявлення в поведінці, мотивації та вчинках людей, надаючи унікальності як комунікативно-дискурсивним практикам, так і самопізнавальній рефлексії. У цьому контексті погоджуємося з В. Храмовою, яка зазначає: «Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає,

врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний «зріз» суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу» (Храмова, 1992: 4). Дослідниця вважає ментальність тим спільним «психологічним оснащенням», завдяки якому уможливується як синтез різноманітних уявлень і закріплення їх у певне світосприйняття та світорозуміння, так і формування мотивації поведінки людини, певної спільноти, внаслідок чого інтерсуб'єктивність органічно влітається до об'єктивного історичного контексту. До речі, В. Храмова доходить висновку, що психоповедінкові архетипи започатковуються ще на початкових етапах формування етносу. Однак у процесі історичного розвитку вони піддаються певній модифікації; при цьому все-таки через зв'язок поколінь передається та успадковується певний психоповедінковий інваріант, що, постаючи ідентифікацією незмінності, усталеності на фоні процесу безперервних змін, закріплюється на спільній культурній, мовній і морально-етичній основі. Тому завдяки психоповедінковому інваріанту формується етнічна традиція як динамічна система накопичення, збереження, трансляції вироблених у межах певної спільноти морально-етичних регулятивів. Наявність їх дає можливість зберегти самототожність людини, народу на всіх історичних поворотах долі, відтворити її монолітний осередок і пронести через усі «малі Апокаліпсиси» історії етнічну самосвідомість, яка у разі всіх історичних перипетій слугувала ядром етносу. Цей інваріант і є тим чинником, завдяки якому «вималювалися» особливості національного характеру, укорінені на рівні найдавніших архетипів, які оприявнюються як «дух нації», «душа народу».

Передусім зазначимо, що ментальність не являє собою самодостатньої сутності, позаяк не існує поза суб'єктом. Ментальність постає у вигляді властивості соціального суб'єкта оприявнювати психічну, емоційну та інтелектуальну своєрідність, неповторність, самобутність у всіх сферах суспільного життя і людської діяльності. «Менталітет як форма виявлення групової свідомості відіграє важливу роль у збереженні єдності та цілісності. З огляду на психологічні, історичні, географічні та культурні особливості менталітету можна знайти пояснення специфіки світосприйняття та поведінки народу» (Гресько, 2017).

Саме в працях К.-Г. Юнга можна віднайти методологічні орієнтири для осмислення надскладного феномена – людської психіки. У пошуках сутності людського буття

К.-Г. Юнг виявив найглибший – колективний, універсальний, деіндивідуалізований пласт психе як синоніма душі, яку в історії філософії та психології тлумачать як внутрішній світ людини, сформований умовами життя всіх попередніх поколінь, що передається в зародку кожному окремому їхньому нащадкові. На оцей зародковий стан успадкованого психе в майбутньому накладаються оціночні враження й установки, зумовлені особливостями життя індивідуума і такої спільноти. Важливо те, що вчений відстояв розуміння індивіда як активного і реального центру тієї сфери, з якою він пов'язаний, в якій живе і яку покидає з приходом смерті. Поряд з існуванням несвідомого в особистості К.-Г. Юнг визнає існування колективного несвідомого, до того ж властивого не лише певній спільноті, але притаманного кожній спільноті людства. Структурними елементами колективного несвідомого є архетипи, від яких і відштовхується розвиток кожної індивідуальної духовності. Дослідник наголошує, що успадкований фундамент людської психіки містить не «готові способи» сприйняття, а власне, «можливості» різних способів сприйняття. «Архетипи – це певна «готовність» знову і знову репродукувати ті ж самі або подібні міфологічні уявлення» (Юнг, 2007: 75). На його думку, принципово важливим є розуміння цієї різниці. Матеріал психіки (у цьому контексті – образи внутрішньої і зовнішньої реальності) являє собою сукупність елементів особливої «мозаїки», з якою «грається» індивідуальна свідомість. При цьому вона сама «не знає», чому складає саме так і саме таку картинку. Отже, у етнічних архетипах закріплюються архетипи певного етносу. Їхня конфігурація, з одного боку, детермінується природним середовищем, а з іншого – підтримується традицією як набором світоглядних і поведінкових ознак, які характеризуються спадкоємністю, усталеністю, адаптивною мобільністю, здатністю до розвитку і трансформації і т. ін.

Слово «ментальність» за своїм етимологічним походженням означає «склад душі», її психологічні інтенції, які часто-густо отожднюються з феноменом «внутрішньої» людини. У цьому контексті ментальність постає психічною презентацією людини, маніфестує її персональність, що в повсякденній мові передається словами «людська вдача», «людська натура» тощо. Однак такий контекст ментальності виражається через сукупність інтерсуб'єктивних атрибутів, котрі виокремлюють якусь людську спільноту із соціального або історичного контекстів. До таких інтерсуб'єктивних компонентів

ментальності відносять мораль і моральність, вірування і стереотипи мислення, чесноти й духовні цінності. Вони маніфестують себе через імперативи, приписи та норми поведінки, через побут і уклад життя, традиції, звичаї та обряди, через особливості соціальної організації тощо. Такий образ ментальності притаманний поняттю етносу. Якщо поняття душі фіксує зміст ментальності, повернутий у внутрішній світ соціальних суб'єктів, то поняття етносу відображає сублімацію змісту ментальності в міжособистісні категорії соціальності, в невід'ємні риси своєрідності людського буття.

Таким чином, розгляд ментальності в різних її аспектах переконує в тому, що це – цілісна система, яка передбачає характерний спосіб світосприйняття (емоційний, раціональний, трансцендентний тощо). Тому й в ментальності фіксується спосіб презентації світосприйняття та світорозуміння, підґрунтям якого є глибинні архетипічні пласти, в яких закарбоване психічне багатство історичного минулого етносу, на яке накладаються характер особистості, оціночні враження й настанови, зумовлені особливостями життя індивідів і такої спільноти. Власне на цій основі фундується менталітет кожного представника такої спільноти, який, «пройшовши» шлях накопичення, збереження, трансляції, виявляється у звичаях, традиціях, стереотипах поведінки, повсякденному бутті тощо. Однак сам механізм їх прояву залежить від моральнісних настанов, які притаманні особистості.

2. Методологія та методи

Методологія дослідження ґрунтується на використанні культуролого-генетичного, структурно-системного, історико-порівняльного методів для виявлення сутнісних характеристик взаємозв'язку етнопсихології та моралі як специфічних складників як особистості, так і певної спільноти.

3. Результати та дискусії

Чи є мораль універсальною або це лише набір культурно зумовлених норм та правил? Можемо виділити два підходи до феномена моралі: універсалістський – його представники стверджують, що існує єдиний моральний закон для всіх культур та розвиток моралі повторюється у всіх культурах; релятивістський – його представники визнають можливість універсальної моралі, однак не обмежують сферу моралі лише ним, вони зазначають культурну зумовленість моральних переконань (Guerra, Giner-Sorolla, 2010).

Однак В. Турбан слушно зазначає, що «хоч як би ми визначали мораль, її, по-перше, ніяким чином не можна уявити

без відповідної моральної свідомості... По-друге, мораль як така – це в будь-якому разі характеристика певних людських учинків, поведінки, людської активності загалом... І по-третє, мораль, безперечно, виникає й існує лише в контексті тих чи інших людських стосунків. Це можуть бути не тільки стосунки між людьми (хоча такий клас відносин – це, можна сказати, природний домен моральності як такої), а й відносини людини з природою, ставлення до культури та її цінностей тощо» (Турбан, 2014: 13–14). Отже, етнопсихологічні характеристики найбільш дотичні до моралі в контексті ментальних настанов, які й корелюються, модифікуються і водночас залишаються тим унікальним та специфічним конструктом, на якому «вимальовується» психологічна картина особистості, нації тощо. Не можемо не погодитись із С. Брінкманом, що «психологія без моральних норм вироджується у психофізіологію, чи можливо, у нейронауку <...> людина не просто фізіологічний об'єкт, адже, щоб зрозуміти вчинки та страждання людей, ми повинні припускати існування моральних норм» (Brinkmann, 2016: 379).

Загалом, мораль завжди пов'язана з етнічним ґрунтом. Ж. Вальсінер (2014) зазначав, що мораль пронизує всю психологію, однак етнопсихологію значно більше, ніж інші школи в межах дисципліни. Вона ніби вплетена в структуру етнічної ментальності, починаючи від родів та племен і закінчуючи нацією. Вона мала причетність до виникнення і становлення цих спільнот, переходу їх від одного історичного типу до іншого, розвитку етнічних процесів і міжетнічних відносин. Завдяки багатогранності та багатоманітності зв'язків моралі з етносом вона, залежно від конкретних умов та обставин, може виконувати щодо нього як інтегративну, так і дезінтегративну функції, сприяти внутрішній стабільності етносу. Принаймні у світлі історичної ретроспективи народотворення доводиться констатувати, що мораль, безсумнівно, й особливо під час етогенезу сприяла формуванню етнопсихології народів. Ще Д. Юм у праці «Про національні характери» виокремлює два чинники, які впливають на формування національного характеру. «Під моральними причинами я розумію всі обставини, які здатні впливати на розум як мотиви або підстави і які роблять певний комплекс звичаїв звичним для нас. До таких належать форма правління, соціальні перевороти, достаток або нужда, в яких живе населення, положення нації щодо своїх сусідів і тому подібні обставини. Під фізичними причинами я розумію ті якості повітря

і клімату, які, мабуть, поступово і непомітно впливають на характер, змінюючи тонус і статуру і надаючи людям певний темперамент, який хоча і можна іноді подолати за допомогою роздумів і розуму, але який все ж буде переважати у більшій частині людей і впливати на їхні звичаї» (Юм, 2013). Отже, Д. Юм зробив висновок про взаємовплив моральних чинників та навколишнього середовища на формування специфіки національного характеру людей.

Тому й засновники етнопсихології – німецькі мислителі М. Лацарус та Г. Штейнталь – акцентували увагу на вивченні законів душевного життя як окремих індивідів, так й цілих спільнот, зокрема, народів. Вирізняючись однаковим народним духом, зокрема самосвідомістю, етнічною ідентичністю, той чи інший народ чи індивід закріплювали їх у мові, звичаях, традиціях, вдачі, вчинках тощо. У статті «Думки про народну психологію» вони пишуть, що у кожного народу є «свій особливий склад думок і почуттів, своя духовна фізіономія, звана «народністю». У зв'язку з цим «завдання народної психології» полягає в тому, щоб «пізнати дух народу, як пізнала індивідуальна психологія окремих людей», а також «відкрити закони людського духу». Будь-яка людина, відзначали вони, відчуває вплив суспільства, в якому вона живе, і в зв'язку з цим відчуває вплив «досвіду минулих століть і тисячоліть», і «цілком залежить від них у своїх думках, почуттях і волі» (Гильтебрандт, 1895).

Отже, цей невеликий історичний екскурс засвідчує зв'язок етнопсихологічних характеристик та моралі. Хоча дослідники виокремлювали різні чинники впливу на цей зв'язок, однак безперечним залишається той факт, що дух народу, його душа «вимальовують» етнопсихологічний фон, який укорінений у певних моральних настановах.

Джоан Міллер, Намрата Гоял та Метью Віс (2017), досліджуючи індіанців та американців, доходять висновку про існування у різноманітних етносах культурних відмінностей у ставленні до моралі. Однак більшість дослідників, які вивчали доміанти, які впливали на етнопсихологічні характеристики моралі українців, відзначають, що саме такими є «селянськість» (як психологічна категорія) та чуттєвість (емоційність), що тісно пов'язана з духовністю, релігійністю. В. Ярема перший намагався подати структуру української духовності, а центральним її складником вважав інтровертизм. Протиставляючи інтровертивність екстравертивності, В. Ярема підкреслює, що інтровертивні люди чи народи – це

передусім творці культури у протиставленні до екстравертивних творців цивілізації. Типовий представник українського інтровертизму й духовності – Г. Сковорода. «В ньому відбивається в найголовніших рисах і сам український народ, бо й він, як і Г. Сковорода, прив'язаний у своїй покорі до життєвих злиднів та своєї ролі нижчого в театрі життя, відданий більше внутрішнім переживанням, ніж діяльності назовні, з думкою, спрямованою на ідеал моральної краси й щастя у світі вічності; естет і співак у своїх терпіннях, і при цьому строгий суддя, непримиренний ворог і вічний революціонер проти сил лихої зовнішньої дійсності. Таким Сковородою був український народ довгі віки» (Ярема, 1938: 44).

У працях Г. Сковороди провідне місце посідає феномен серця, до якого він звертається завжди, коли намагається увиразнити те, що притаманне виключно людині. Він говорить про серце як живу сутність; воно вмирає й народжується, постійно змінюється в устремлінні до Бога, воно є тим конструктом, завдяки якому продукується моральність, людяність. Філософ зазначає, що якщо душа позбавлена відчуження Бога, вона перетворюється на опудало. «Господь наш є всередині нас, у серці нашому» (Сковорода, 1994а: 363). Серце Г. Сковорода називає «вогнистим», «цілісним», «боже-ственною іскрою». «О, серце, бездно всіх вод та небес ширини!... Яка ти глибока! Усе охоплюєш і складаєш, а тебе ніщо не вміщує», – із натхненням проголошує Г. Сковорода (Сковорода, 1994b: 163).

Утім, під час аналізу концепту «серце» у філософії Г. Сковороди стає зрозумілою недостатність його пояснення виключно через посилення на саме серце. Філософ виходить за межі серця як такого, звертаючи увагу на принципи взаємодії серця із «серцем» Бога та серцями інших людей в інтерперсональному просторі існування. Отже, людина, здійснюючи прорив за власні межі, долаючи свою граничність, долучається до божественної істини, стає спроможною до «симфонічного» спілкування з серцями інших людей. Г. Сковорода надає серцю функціональних характеристик: саме серце центрує людину, окультурює її почуття, уможливорює пошуки життєвої Правди. Тому цілком зрозуміло, чому емоційно-чуттєва сфера поєднується із філософією серця, із кордоцентризмом як сердечним світосприйняттям, у якому домінуючу мотиваційну роль відіграє не розумово-раціональна компонента, а емоційно-чуттєва сила людського серця, яка проявляється як почуття. Д. Чижевський зазначав: «Серце»... є для Сковороди позасвідоме

(швидше «над-свідоме» ніж «під-свідоме»). І цікаво те, що, продовжуючи платонівську та християнську традицію і наближаючись до декого з мисленників пізньої романтики, Сковорода малює це позасвідоме не як нижче порівняно до свідомого психічного життя, а як вище і глибше, не як джерело порушень і збочень у «нормальному» ході психічних переживань, джерело, так би мовити, «темних» сил, а як осередок усього доброго та світлого, не як сліпу силу, а скоріше як провидчу та пророчу» (Чижевський, 1992: 68–69). Серце приховує у собі досвід, який радше є ірраціональним, аніж раціональним. Тому й не дивно, що саме воно є витоковим джерелом душевного життя. Глибинні таїни серця – це душа людини. Тому й серце є основою локалізації релігійності, витоковим джерелом релігійних почуттів. Посилаючись на авторитет Біблії, П. Юркевич утврджує такі вузлові лінії кордоцентризму: «Серце є хранитель і носій усіх тілесних сил людини» (Юркевич, 1993: 73); «Серце є осереддя душевного і духовного життя людини» (Юркевич, 1993: 74); «Серце є вмістилищем всіх пізнавальних дій душі» (Юркевич, 1993: 74); «Серце породжує слово («позаяк слово є явлення або вираження думки, то й воно виходить із серця» (Юркевич, 1993: 75); «Серце є осереддя багатоманітних душевних почувань, хвилювань і пристрастей» (Юркевич, 1993: 76); «Серце є осереддя моральнісного життя людини» (Юркевич, 1993: 76). Тому

кордоцентризм конструє та продукує як процес мислення, так і духовність і моральність, які формують, динамізують етнопсихологічне тло української душі.

Висновки

Таким чином, етнопсихологія, започаткувавшись як наука, що вивчає етнічні особливості психіки людей, засвідчила свої права на інтерпретацію такого феномена, як «народний дух», що витлумачувався, по-перше, як особливе системне утворення, в якому відображається психічна схожість індивідів, що належать до певного етносу; по-друге, як їх самосвідомість, певний спосіб рефлексування. У цьому контексті проблема «етнос-мораль» набуває праксеологічного характеру як набуття особистістю рис, характерних для певного етносу, та їх впливу на її життєдіяльність і поведінку, так і усвідомлення етносом власних якостей та ідентифікація себе з певною спільнотою. Саме цей аспект допомагає зрозуміти, як людина набуває національних рис і самосвідомості під впливом різноманітних чинників, яким чином формується ментальність, її моральні настанови. Якщо зіставляти між собою етнопсихологію та мораль з точки зору їх смислоутворюючої функції, то можна сказати, що перша відповідає на запитання: «Що є основою життя того чи іншого етносу і як зберегти життя?». А друга, поглиблюючи смислові нюанси, відповідає на запитання про те, навіщо його зберігати й відтворювати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гильтебрандт П.А. Штейнталь и Лацарус : Мысли о народной психологии / пер. П.А. Гильтебрандта. Воронеж : тип. В. Гольдштейна, 1865. 41 с.
2. Гресько В.В. Менталітет як основний психологічний чинник збереження та розвитку українського суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2017. Т. 1. Вип. 1. С. 44–48.
3. Данилюк І.В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір : монографія. Київ : САММІТ-КНИГА, 2010. 432 с.
4. Кант И. Метафизика нравов. Сочинения в 6 т. / ред. В.Ф. Асмус, А.В. Гулыга, Т.И. Ойзерман. Т. 4. Ч. 2. Москва : Мысль, 1965. С. 107–438.
5. Мид М. Культура и мир детства. Москва : Наука, 1988. 429 с.
6. Сковорода Г. Кільце. Дружня розмова про душевний мир. Твори: у 2 т. Т. 1. Київ : АТ «Обереги», 1994. С. 360–412.
7. Сковорода Г. Наркис. Розмова про те: пізнай себе. Твори: у 2 т. Т. 1. Київ : АТ «Обереги», 1994. С. 150–195.
8. Турбан В.В. Проблема онтогенезу моралі та моральності в українській і світовій психології. Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку : колективна монографія / В.В. Турбан, Л.З. Сердюк, Ю.Т. Рождественський та ін. ; за ред. В.В. Турбан. Київ–Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. С. 9–31.
9. Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. Київ : Фенікс, 1992. С. 3–35.
10. Чижевський Дм. Нариси з історії філософії на Україні. URL: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm> (дата звернення: 10.01.2020).
11. Юм Д. О национальных характерах. URL: http://national-mentalities.ru/history/istoriya/yum_d_o_nacionalnyh_harakterah1/ (дата звернення: 10.01.2020).
12. Юнг К.-Г. Личное и сверхличное, или коллективное бессознательное URL: <https://www.psychology-online.net/articles/doc-852.html> (дата звернення: 10.01.2020).
13. Юркевич П.Д. Серце і його значення в духовному житті людини, згідно з вченням слова Божого. Вибране. Київ : Абрис, 1993. С. 73–115.
14. Ярема В. Українська духовність в її культурно-духовних виявах. *Зб. Першого Українського Педагогічного Конгресу*. Львів, 1938. С. 16–88.

15. Brinkmann S. Cultural psychology and its values. *Culture & Psychology*. 2016. No. 22(3). Pp. 376–386.
16. Guerra V.M., Giner-Sorolla R. The Community, Autonomy, and Divinity Scale (CADS): A new tool for the cross-cultural study of morality. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2010. No. 41 (1). P. 35–50.
17. Miller J.G., Goyal N., Wice M. A cultural psychology of agency: Morality, motivation, and reciprocity. *Perspectives on Psychological Science*. 2017. № 12(5). Pp. 867–875.
18. Valsiner J. An invitation to cultural psychology. London : Sage, 2014. 304 p.

REFERENCES:

1. Gil'tebrandt, P.A. (1865). *Shtejntal' i Lacarus : Mysli o narodnoj psihologii. [Steinthal & Lazarus: Thoughts on national psychology]*. Voronezh : tip. V. Gol'dshtejna. 41 p. [in Russian].
2. Gresko, V.V. (2017). Mentalitet yak osnovnyi psykholohichnyi chynnyk zberezhennia ta rozvytku ukrainskoho suspilstva. [Mentality as the main psychological factor of preservation and development of Ukrainian society]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Psychological Science*, Vol. 1. Issue 1. 44–48 [in Ukrainian].
3. Danyliuk, I.V. (2010). *Etnichna psykholohiia yak haluz naukovooho znannia: istoryko-teoretychnyi vymir : monohrafiia. [Ethnic psychology as a branch of scientific knowledge: historical and theoretical dimension: a monograph]*. Kyiv : SAMMIT-KNYHA [in Ukrainian].
4. Kant, I. (1965). *Metafizika нравов. [The Metaphysics of Morals]*. In V.F. Asmus, A.V. Gulyga, T.I. Ojzerman (Eds.) *Sochinenija v 6 t. [Works in 6 Vol.]*. Vol. 4. Part. 2. Moscow: Mysl'. 107–438 [in Russian].
5. Mead M. (1988). *Kul'tura i mir detstva. [Culture and the world of childhood]*. Moscow: Nauka [in Russian].
6. Skovoroda, H. (1994a). *Kiltse. Druzhnia rozmova pro dushevnyi myr. [Ring. Friendly conversation about peace of mind]*. *Tvory: U 2 t. [Works in 2 Vol.]* Vol. 1. Kyiv : AT "Oberehy". 360–412 [in Ukrainian].
7. Skovoroda, H. (1994b). *Narkis. Rozmova pro te: piznai sebe. [Narcissus. Talk about knowing yourself]*. *Tvory: U 2 t. [Works in 2 Vol.]*. Vol. 1. Kyiv : AT "Oberehy". 150–195 [in Ukrainian].
8. Turban, V.V. (2014). Problema ontogenezu morali ta moralnosti v ukrainskii i svitovii psykholohii. [The problem of ontogeny of morality and morality in Ukrainian and world psychology]. In V.V. Turban (Ed.) *Stanovlennia psykholohichnoi dumky v Ukraini: providni idei ta istoriia rozvytku : kolektyvna monohrafiia [The formation of psychological thought in Ukraine: leading ideas and history of development: a collective monograph]*. Kyiv–Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. 9–31 [in Ukrainian].
9. Khramova, V. (1992). Do problemy ukrainskoi mentalnosti. [To the problem of Ukrainian mentality]. *Ukrainska dusha [Ukrainian soul]*. Kyiv: Feniks. 3–35 [in Ukrainian].
10. Chyzhevskiy, Dm. (1992). *Narysy z istorii filosofii na Ukraini. [Essays on the History of Philosophy in Ukraine]*. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm> [in Ukrainian].
11. Hume, D. (2013). *O nacional'nyh harakterah. [On national characters]*. Retrieved from: http://national-mentalities.ru/history/istoriya/yum_d_o_nacionalnyh_harakterah1/ [in Russian].
12. Jung, C.G. (2007). *Lichnoe i sverhlichnoe, ili kollektivnoe bessoznatel'noe [The Personal Unconscious & the Super-Personal or Collective Unconscious]*. Retrieved from: <https://www.psychology-online.net/articles/doc-852.html> [in Russian].
13. Yurkevich, P.D. (1993). Sertse i yoho znachennia v dukhovnomu zhytti liudyny, zghidno vchennia slova Bozhoho. [Heart and its significance in the spiritual life of man, according to the teaching of the word of God]. In P.D. Yurkevych. *Vybrane [Chosen Works]*. Kyiv: Abrys. 73–115 [in Ukrainian].
14. Yarema, V. (1938). *Ukrainska dukhovnist v yii kulturno-dukhovnykh vyjavakh. [Ukrainian spirituality in its cultural and spiritual manifestations] Zb. Pershoho Ukrainskoho Pedagogichnogo Konhresu. [Materials of the First Ukrainian Pedagogical Congress]*. Lviv. 16–88 [in Ukrainian].
15. Brinkmann, S. (2016). Cultural psychology and its values. *Culture & Psychology*, 22(3), 376–386.
16. Guerra, Valeschka Martins and Giner-Sorolla, Roger (2010). The Community, Autonomy, and Divinity Scale (CADS): A new tool for the cross-cultural study of morality. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41 (1). Pp. 35–50.
17. Miller, J.G., Goyal, N., & Wice, M. (2017). A cultural psychology of agency: Morality, motivation, and reciprocity. *Perspectives on Psychological Science*, 12(5), 867–875.
18. Valsiner, J. (2014). An invitation to cultural psychology. London, England: Sage.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2020.

The article was received 04 March 2020.